

MARMARA ÜNİVERSİTESİ FEN - EDEBİYAT FAKÜLTESİ

TÜRKLÜK ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ

7

Kurucusu:

Hakkı Dursun YILDIZ

Âmil ÇELEBİOĞLU Armağanı

İstanbul, 1993

TÜRKİYE'DE MAHALLÎ FIKRA TİPLERİ

SAİM SAKAOĞLU*

Türk dünyasının zengin bir fıkra dağarcığı vardır. Bu dağarcıkta yer alan tipleri değişik açılardan tasnif etmek mümkündür. Bunlardan bazıları ferdîdir, yani kendi adlarıyla anılırlar: Nasreddin Hoca, İncili Çavuş gibi. Bazıları ise bir bölge halkını temsil ederler: Kayserili, Kandıralı gibi. Sonuncu bir grup ise bir topluluğun sözcüsü gibidir: Bektaşî, Hoca gibi.

En az bu tasnif kadar geçerli olan diğer bir tasnif de, fıkra tiplerinin şöhretlerine göre yapılmaktadır. Bunları da şöyle gösterebiliriz:

1- Türkçe konuşulan bütün ülkelerde bilinen tipler: Nasreddin Hoca.

2- Sadece bir-iki Türk ülkesinde bilinen tipler:

İncili Çavuş : Türkiye'de bilinmektedir.

Esenpulat : Türkmenler arasında bilinmektedir.

Ahmet Akay : Kırım Türkleri arasında bilinmektedir.

3- Sadece çok dar bir bölgede bilinen tipler:

Tayyib Ağa : Konya / Türkiye¹

Bu sonuncu dalı daha geniş olarak ele alacağımız için bir örnekle yetiniyoruz.

Nasreddin Hoca gibi şöhretli ve tesiri çok geniş bir coğrafyaya yayılan tiplerin yanında sadece bir ilimizde, hatta küçük bir ilçemizde tanınan bilinen tiplerin varlığı, ister istemez tiplerin karışmasına yol açacaktır. Biz bu tebliğimizde bu problemi ele alacak, neticelere ulaşmaya çalışacağız.

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

¹ Bu konudaki bazı tasnifler için şu tebliğimize bakılabilir: "Türk Folklorunda Halk Fıkraları", *Uluslararası Folklor ve Halk Edebiyatı Semineri Bildirileri*, Ankara 1976, 85-86 (85-97). Fıkraların tipine değil de muhtevasına göre yapılan diğer bir tasnif için bkz. Nevzat Gözaydın, "Türk Fıkralarının Tasnifi Üzerine Bazı Düşünceler ve Bir Tasnif Denemesi", *Uluslararası Yunus Emre, Nasreddin Hoca, Karamanoğlu Mehmet Bey ve Türk Dili Semineri Bildirileri*, Ankara 1977, 204-207 (202-207).

“Mahallî Tıp” nedir, ne gibi özellikleri vardır? Bu konuya eğilenlerin başında Dursun Yıldırım gelmektedir. Sayın Yıldırım bu konuda şöyle demektedir;

“ Türk coğrafyasının küçük bölge ve yörelerinde tanınan, bilinen mahallî fıkra tipleri sadece o çevre halkı tarafından benimsenmişlerdir. Daha geniş alanlara yayılmamışlardır. Bunlara bağlı olarak anlatılan pek çok fıkra, zamanla kendilerinden daha ünlü fıkra tiplerine bağlanılarak anlatılır. Fıkraların umumî tasnif ve tahlillerinde bu problemin göz önünde tutulması ve bilhassa ve inceleme sırasında sözü geçen tiplere bağlı fıkraların ayrıca ele alınmasında fayda vardır. Böylece, bölge ve yörelerdeki halkın olaylar karşısında tutum ve davranışlarını bir tablo içinde göstermek imkânını bulmuş oluruz.”²

Nerelidir bu tipler? Kimlerdir bunlar? İncelememize geçmeden Anadolu’daki bazı örnekleri hatırlatmak istiyoruz.

1- Gerede	: Şamlının Hacı İbrahim ³
2- Gerede	: Hâfız Beççet / Behçet ⁴
3- Gerede	: Salurlu Mustafa Turan ⁵
4- Denizli-Muğla	: Kalaycı Koca Mustafa ⁶
5- Ilgın	: Talaş ⁷
6- Konya	: Tayyip Ağa ⁸
7- Konya	: Paltan Dede ⁹
8- Karapınar	: Gırlı Yağıp / Yakup Cansu ¹⁰

² Dursun Yıldırım, *Türk Folklorunda Bektaşî Tipine Bağlı Fıkralar*, Ankara 1976, s. 26.

³ Saim Sakaoğlu, “Gerede’de Fıkra Anlatma An’anesi / Fıkra Tipleri -Fıkra Anlatıcıları- Fıkralar”, *Erdem*, 2 (6), Eylül 1986 (Basımı Şubat 1987), 907-922.

⁴ a.g.y.

⁵ a.g.y.

⁶ Ömer Şayan derlemesi.

⁷ İbrahim Aksoy derlemesi.

⁸ Feyzi Halıcı, *Konya Fıkraları*, Ankara 1981, çeşitli sayfalarda 50 kadar fıkra vardır; Saim Sakaoğlu, “Konyalı Nüktedan Tayyip Ağa’nın Fıkra Tipleri İçindeki Yeri”, *Türk Kültürü Araştırmaları Prof.Dr. Şerif Başta’v’a Armağan*, Ankara 1982, 105-112, (Tebliğ metnidir.)

⁹ Halıcı; Saim Sakaoğlu derlemesi.

¹⁰ İbrahim Gündüz, *Karapınar Folkloru*, Konya 1988, 8-9.

9- Karapınar	: Deli Gadir Ağa ¹¹
10- Karapınar	: Bidon Durmuş ¹²
11- Bozkır	: Çete ¹³
12- Bozkır	: Hancı Mehmet ¹⁴
13- Mut	: Çivit Emmi ¹⁵
14- Silifke	: Kerim Barı ¹⁶
15- Silifke	: Mehmet Kiya / Kahya ¹⁷
16- Erdemli	: Karaca Bey ¹⁸
17- Erdemli	: Esmer ¹⁹
18- Kastamonu	: Murtaza ²⁰
19- Sivas	: Niyazi Dede ²¹
20- Kayseri	: Avradın Hasan Ağa ²²
21- Kayseri	: Pire Mehmet ²³
22- Kayseri	: Topal Hayri ²⁴
23- Kahramanmaraş	: Dede Hüseyin ²⁵
24- Ağın	: İbik Dayı ²⁶

¹¹ a.g.e., 13-14.

¹² Ayhan Tanrıverdi derlemesi.

¹³ Saadet Arslan derlemesi.

¹⁴ Mustafa Gündüz derlemesi; Halıcı 19-20.

¹⁵ Saim Sakaoğlu, "Mutlu Bir Fıkra Tipi: Çivit Emmi", Yayımlanmamış tebliğ metni.

¹⁶ Ali Berat Alptekin, "Kerim Barı'dan Derlenen Fıkralar", *Türk Folkloru*, 4 (39), Ekim 1982, 11-14; 4 (40), Kasım 1982, 14-15; 4 (41), Aralık 1982, 5-7.

¹⁷ Sait Uğur, *İçel Folkloru*, Ankara 1947, 5-6 ve 16 numaralı nottaki 1. yazı, s. 11.

¹⁸ İbrahim Usta, "Espirileriyle Karaca Bey", *İçel Kültürü*, 2 (5), Nisan 1988, 16-17.

¹⁹ İbrahim Usta derlemesi.

²⁰ Ahmet Caferoğlu, *Anadolu Ağızlarından Toplamalar*, İstanbul 1944, 11-13.

²¹ İbrahim Aslanoğlu, "Niyazi Dede'den Fıkralar", *Yayla*, 2 (15), 1 Ağustos 1944, 10-11; Halil Dumluca, "Niyazi Dede'nin Fıkraları", *Sivas Folkloru*, (6), Temmuz 1973, 16-17.

²² Kâzım Yedekçioğlu - Mustafa Gümüşkaynak, *Öğünmek Gibi Olmasın Amma Kayseriliyim, Kayseri 1968*.

²³ a.g.e.

²⁴ a.g.e.

²⁵ Güler Acar derlemesi.

²⁶ Aynur Ağın, "Ağınlı İbik Dayı", *Türk Folkloru*, 5 (60), Temmuz 1984, 22-24; Saim Sakaoğlu, "Ağınlı Fıkra Tipi İbik Dayı/Hayatı-Fıkra Tipleri İçindeki Yeri- Fıkraları",

- 25- Şalpazarı : Mustafa Amca²⁷
 26- Doğu Karadeniz : Ramiz Yirmibeş²⁸

Elimizde bunların bazıları hakkında 70-80 kadar örnek vardır; bazılarının şöhretinin zamanla unutulması sebebiyle, bugün tesbit edilen örnek sayısı son derece azdır. Ancak hepsinin tam bir mahallî tip özelliği gösterdiği görülmektedir. İncelememizi, elimizdeki örneklerin ışığı altında yapacağız.

A. Kimlikleri

Mahallî Fıkra tiplerinin gerçekte yaşayıp yaşamadığı hususunda bazı şüpheler ortaya atılabilir veya mahallî bir tip değil de ortak bir tip olduğu ileri sürülebilir. Bu açıdan bazı fıkra tiplerimizi daha yakından tanımakta fayda vardır.

1- Şamlının Hacı İbrahim: 92 yaşında öldü. Mithat Dayıoğlu'nun belediye başkanlığı zamanında hayatta idi.

2- Hafız Behcet: Çok iyi fıkra, masal ve fıkra anlatma gibi özellikleri de vardır. Lâkabından "hafız" olduğunu çıkarabilmekteyiz.

3- Salurlu Mustafa Turan: 1977'de 50 yaşında olan Turan köyünde oturmakta idi. Köyün idari işlerinde de çalışmış, sevilen ve sayılan birisi idi.

4- Kalaycı Koca Mustafa: Denizli ve Muğla yörelerinde tanınmış birisidir. Nüktedan, hazırcıevap, taş gediğine koyan biri olup 3 yıl kadar önce (1988) vefat etmiştir.

5- Talaş: Ilgın'ın Aşağıçiğil Köyünden olup halen hayattadır. Geçimini çiftçilikle sağlamaktadır.

6- Tayyip Ağa: Aziziye Camii karşısında bakkallık yapmıştır. Oğulları halen hayattadır. 1960'lı yıllarda vefat etmiştir.

Türk Kültürü Araştırmaları /Halil Fikret Alasya'ya Armağan, 1988. Ankara 1989, 26 (2), 57-68.

²⁷ Hakkı Karagöz derlemesi.

²⁸ Hakkı Karagöz derlemesi.

7- Paltan Dede: Mevlânâ Müzesi'nde kahvecibaşı imiş. Hazırcevaplığı ile tanınmış. Herkesin sevdiği biri imiş. Hatırlayanlar hâlen hayattadır.

8- Gırlı Yağıp: Karapınar'ın Karacadağ yöresi, Karaören Köyünden, Dağlıoğulları Sülâlesinden Ömer Ağa'nın oğludur. Tahminen 1878-1930 yılları arasında yaşamıştır. Şiir, destan ve mektupları hâlen okunmaktadır. Bütün bunları, yakın arkadaşı Hod Ali (Ali Yıldırım) vasıtasıyla elde edebilmiş bulunmaktayız.

9- Deli Gadir Ağa: Karapınar'ın Öbektaş Köyündendir.

10- Bidon Durmuş: Karapınar'ın Kazak Köyündendir. Adı Abdullah olup çiftçilikle geçinmektedir. Çalışkanlığı sebebiyle "Canavar" lâkabıyla tanınmaktadır. Ayrıca çok yemek yiyip şişmanladığı için "Bidon" denilmiştir. 1987'de vefat etmiştir.

11- Çete: Bozkır'ın Kozağaç Köyündendir. Adı Cemal'dir. İmam geçindiği halde din bilgisinden mahrum birisidir. Fıkraları hâlâ anlatılmaktadır.

12- Hancı Mehmet: Bozkır'ın Akçerçi köyündendir.

13- Çivit Emmi: Doğum tarihi 1904 veya 1908 olarak söylenmektedir. Çeşitli meslekleri icra etmiştir: Peynircilik, bulgurculuk, vs. Tanıyanlar hâlen hayattadır.

14- Kerim Barı: Silifke'nin Uşakpınarı köyünden olup halen Silifke'de oturmaktadır. 1949 doğumludur. İnşaat ustası olarak çalışmaktadır.

15- Mehmet Kiya: 1887 (?) -1973 Taşucu'nun Yenimahalle Köyündendir. İki evli ve dokuz çocukludur. Yugoslavya ve Bulgaristan'a folklor ekipleriyle gitmiştir. Bakkallık yapmış; ömrünün son yıllarında sağırlaşmıştır. Söz cambazı olan Kiya'nın İstiklâl madalyası da vardır.

16- Karaca Bey: Bir Türkmen beyidir. Tefik Sırrı Gür'ün İçel Valiliği sırasında hayatta idi.

17- Esmer: 1903-1983. Erdemli'de yaşamıştır. Adı Mehmet

Gümüş'tür. Ömrünün son yılları ekonomik sıkıntılar içinde geçmiştir.

18- Murtaza: Abdurrahman Paşa'nın Kastamonu Valiliği sırasında bu ilimizde hayatta olduğu bilinmektedir.

19- Niyazi Dede: Sivas Valisi Reşit Akif Paşa'nın arkadaşıdır. Şairliği de vardır.

20- Avradın Hasan Ağa: Kayseri'de geçtiğimiz yüzyılda yaşadığı tahmin edilmektedir. Sokağa fenersiz çıkmanın yasak olduğu yıllarda hayatta olduğu bilinmektedir.

21- Pire Mehmet: Yakın zamanlarda Kayseri'de yaşamıştır. Avcılığı da vardır. Çocukluğuna dair fıkralar da anlatılmaktadır.

22- Topal Hayri: Bu da yakın zamanlarda Kayseri'de yaşamıştır. Kumara düşkün olduğu da fıkralarından anlaşılmaktadır.

23- Dede Hüseyin: Kahramanmaraş'ın merkez köylerinden birinde doğmuş ve Küpelikız Köyünde vefat etmiştir. Konar-göçer bir yaşayış tarzına sahipti.

24- İbik Dayı: 1867-1943. Ağın'da doğup orada vefat etmiştir. Yeğenleri hâlen orada yaşamaktadır.

25- Mustafa Amca: Şalpazarı'nın Geyikli Köyündendir. Adı Mustafa Yılmaz'dır. Nükteleriyle tanınır; hâlâ da anlatılmaktadır.

26- Ramiz Yirmibeş: Tipik bir Karadeniz Köylüsüdür: Sinirlidir, haksızlıklara dayanamaz. Okuryazarlığı yoktur ve çiftçilikle geçinmektedir.

Görüleceği üzere mahallî fıkra tiplerimizin çoğu hakkında pek az bilgiye sahibiz. Hayatta olan ikisi (Talaş, Kerim Barı) hakkında daha fazla bilgi elde etmemiz mümkündür. Bazılarının doğum ve ölüm tarihleri (Mehmet Kiya, Esmer, Gırlı Yağlıb, İbik Dayı), bazılarının ise ölüm tarihleri (Kalaycı Koca Mustafa, Tayyip Ağa, Bidon Durmuş) bilinmektedir.

Haklarındaki bu sınırlı bilgi, onların yaşadığına inanmamız için yeterlidir; onların yaşadığından her hangi bir şüphemiz yoktur. Bu fıkra tiplerimiz de, bizler gibi yaşamışlar, fakat bizlerden farklı olarak nükte

dolu bir dünyanın insanı olmuşlardır. Haklarında anlatılan fıkraların canlılığı, bazılarını tanıyanların hayatta olması, bizim için en güzel belgedir, en inandırıcı delildir.

B- Nükteye Dayalı Özellikleri

Nükteleriyle bizlere hoş vakit geçirtip eğlendiren, bazen de ders veren bu insanlarımızı çeşitli açılardan ele alabiliriz. Burada en başta gelen husus, nüktenin ortaya konulmasıdır. Her fıkra tipimizin, her nükte-danımızın son cümlesi, bizi avucunun içine alan son sözü her zaman aynı şekilde olmaz; aralarında çok önemli farklar bulunur. Bunları şöyle gösterebiliriz:

a- Nüktesi bir harekete bağlı olanlar

b- Nüktesi bir söze bağlı olanlar

Bazı fıkralarda bunlardan ikisinin bir arada bulunduğu da görülür. Bir fıkra tipi, nüktesini ortaya koyarken hareketi ve ses tonunu birleştirebilir.

a- Nüktesi bir harekete bağlı olanlar

Bazı fıkra tiplerinin nüktesi, düşünmekten çok görmeye bağlıdır; nüktenin anlaşılması bir hareketin görülmesiyle ilgilidir. Bu, bir el hareketi, bir vücut hareketi olabileceği gibi dinleyicilerden bazılarının da katılabileceği ortak bir hareket de olabilir. Aşağıdaki fıkrada iki hareket birden yer almaktadır. Bunlardan birincisi nüktenin hazırlığı için kahramanımızın yer değiştirmesi hareketidir; ikincisi ise esas harekettir ve nükteyi o sağlamaktadır. Fıkramız şöyledir:

Dağlı Olacağına Şehirli Olsun

Gırlı Yağb, alışveriş için Ereğli'ye gider; orada Deli Mustafa'nın hanında konaklar. Gırlı Yağb'ı tanıyanlar etrafına toplanırlar ve sohbete başlarlar. Etrafında sohbet ettikleri masanın bir bacağı kısa olduğu için topallamaktadır. Masanın etrafında oturanlardan biri yanındakine seslenir:

“Bir dağlı bul gel de masanın ayağının altına koyuver.”

Gırlı Yağb'ın köylülerine “Dağlılar” denildiği için kastedilenin kim olduğu anlaşılır. Gırlı Yağb hemen hanın ahırına gider ve oradan aldığı bir tezeği masanın aksayan ayağının altına koyar. Sonra da oturanlara seslenir:

“Dağlı olacağına şehirli olsun.”²⁹

b- Nüktesi bir söze bağlı olanlar

Nükteler hemen daima bir veya birkaç kelimenin değişik şekillerde kullanılmasıyla ortaya çıkar. Bazen bir kelimenin ikinci bir mânâsı akla getirilir; bazen küçük bir ses değişikliği ile nükte kurulur; bazen de nükteyi kafiyeli bir kelimeye bağlayabiliriz. Sözle ilgili olanlar arasına, şiir şeklinde olanları da ekleyebiliriz.

Azrail de Girmez

İbik Dayıların evlerinin duvarında resim asılıymış. Evlerine gelen bir misafir, resmi göstererek der ki:

“İbik Dayı, bu resmi niye astın? Eve melek girmez!”

Canı sıkılan Dayı, hemen Azrail'in de bir melek olduğunu hatırlayarak,

“Öyleyse kaldırmayayım. Melek girmeyeceğine göre Azrail de giremez,” deyiverir³⁰.

Şiir şeklinde, iç kafiyeli olanlardan da bir örnek vermek istiyoruz.

O Benden Yoğurt Umar

Tatlıkayalı Hacı Emmi, eskiyazı okuması yazması olmayan bisikletçi Mustafa'ya bir kâğıt uzatır:

“Hele şunu bir okuyuver.”

“Bu eski yazı, ben okuyamam.”

Kâğıdı alan Hacı Emmi, bu sefer de, dükkânda oturmakta olan

²⁹ İ Gündüz, 8.

³⁰ Sakaoğlu 1989, 63.

Tayyip Ağa'ya uzatır. O da aynı cevabı verir:

“Benim de okumam yazmam yok.”

İki şehirlinin de kâğıdını okuyamamasına kızan Hacı Emmi:

“Niye bellemediniz?”

Tayyip Ağa, Hacı Emmi'nin yüzüne ters ters bakarak der ki:

“Köprübaşı'nda Kör Omar
Oturmuş kürkünü yamar
Ben ondan ayran beklerim
O benden yoğurt umar”³¹

Burada, “Hacı Emmi” diye tanınmasına rağmen eski yazıyı okuyamayan zata taş atılmaktadır.

C- Fıkraların Diğer Tiplere Mal Edilmesi

Günlük hayatımızın çeşitli safhalarında kullandığımız pek çok motif vardır. Bu bir benzetme de olabilir. Ancak bu motifler, içinde yaşadığımız günlerin rengini ve kokusunu taşır. Bir sanatkâr da bu motiflerden istifade etmek isteyecek ve eserine apayrı bir hava verecektir. Böylece yıllar sonra o eserin incelenmesi sırasında, eski yıllar hatırlanacak ve eski olaylara dönülecektir.

Bir saz şairi, 1969 yılındaki şiirinde, kalp naklini gerçekleştiren Dr. Christian Barnard'ı konu olan bir şiir yazmıştı. O, bu şiirinde kalbi iki ayrı yönüyle ele almış ve biraz da mizah unsuru katarak bizlere sunmuştu. Bugün hiç bir saz şairi böyle bir konuyu ele almayı gerekli görmemektedir; çünkü o yirmi yılın ötesinde kalmıştır.

Fıkralarda, bir Nasreddin Hoca, bir İncili Çavuş, bir Bekri Mustafa her zaman akılda kalabilecek tiplerdir. Bunların fıkralarını çok geniş bir coğrafyada dinleyebilmekteyiz. Ama, bir Tayyip Ağa'yı, Konya'nın 50 km. güneyindeki Çumralılar bilmemektedir. Niyazi Dede, Kerim Barı, Murtaza gibi tipler sadece Sivas, Silifke ve Kastamonu'da tanınmak-

³¹ Halıcı 131.

tadırlar. Eğer bunlar, bir Nasreddin Hoca kadar sevilip şöhret kazanmışlarsa bir müddet unutulmamaktadırlar. Ancak, 30-40, belki 60-70 yıl sonra unutulup gidecek, bir iki nüktenin sahibi olarak kalacaklardır. Ya ondan arta kalan diğer nükteler? Onlar da, ya ünlü fıkra tiplerine (meselâ Nasreddin Hoca, İncili Çavuş, vs.) bağlanacak veya ortaya çıkan yeni bir tipin peşine takılacaktır.

C- Yer Değiştiren Fıkra Tipleri

Fıkralarda diğer halk anlatmaları (folk narrative) gibi bir yerde devamlı olarak duramazlar. Her fıkra, tabiatı icabı başka yerlere gitmek, başka insanlar tarafından bilinmek ister. Ancak bu gidişlerde fıkralar her zaman kârlı çıkmazlar; bazı hallerde fıkra gittiği yerin (veya yerlerin) rengine bürünür. Fıkranın çatısı korunmakla birlikte kahramanı değişebilir; teferruatındaki bazı noktalar farklı bir şekle sokulabilir. Biz, bu durumları her zaman tabii karşıyoruz, asla yadırgamıyoruz.

Vereceğimiz şu birkaç örnek, mahallî fıkra tiplerinin nasıl değiştiğini göstermesi bakımından son derece ilgi çekicidir:

1. a- Kastamonulu Murtaza'dan bir fıkra: Karşısındaki aldatıcı tip, dağda, yolu kapatacak büyüklükte bir mantar gördüğünü söyler. Murtaza da gördüğü bir kazan'ın büyüklüğünü anlatır ve o mantar ancak kazanda pişirilebilecektir:

Fıkranın tamamı şöyledir: Akkaya bucağının ileri gelenlerinden Akdeloğlu Salim'in Murtaza'nın yalanlarından ve söylediği nükteli sözlere kimsenin cevap verememesinden dolayı canı sıkılırmış. Bucağın uzak köylerinden birinde, Murtaza gibi hoşsohbet ve nüktedan birinin bulunduğu öğrenmiş. Hemen onu yanına davet edip birkaç gün misafir etmiş. Bu adamın, dedikleri gibi hoşsohbet ve Murtaza'yı şaşırtacak bir adam olduğuna kanaat getiren Salim Ağa, adama demiş ki:

“Bizim, Murtaza adında bir adamımız var. O adamın sözlerine cevap vereceksin veya o, senin sözlerinin altında kalacak. Bu işi beceremezsen halin yaman; eğer becerbilirsen her istediğini yapacağım.”

Nihayet bir gün Murtaza ile bu adamı karşılaştırırlar; ama Murta-

za'nın hiç bir şeyden haberi yoktur. Öbür adam söze başlar:

"Ağam, köyden geliyordum. Üç yol ayrımındaki dağda bir mantar bitmiş, kocaman... Baltayla kesmeye başladım. Bir gün, bir gecede yolu zor açtım."

Salim Ağa ile yanındakiler de dikkatle dinlemektedirler. Adam ona der ki:

"Ağam, yarın bana iki araba veriver de mantarları yükleyip geleyim. Birazını sana vereyim, birazını da şehire götürüp satayım."

Durumu anlayan Murtaza da anlatmaya başlar:

"Dün şehirden çıkarken bir tellâl bağıyordu. Bütün bakırcıları bir araya topladılar. Büyük bir kazan yaptıracaktılar. Büyüklüğü de hemen hemen bu odanın iki misli olacaktı."

Dinleyenlerden bazıları itiraz eder:

"Canım, o kadar büyük kazanda ne pişireceklermiş?"

Böyle bir fırsatı kollayan Murtaza hemen cevabını verir:

"Bizim arkadaşın üç yol ağzını kapayan mantarını duymuşlar da onun için büyük yapıyorlarmış."³²

b- Erdemlili Karaca Bey'den bir fıkra:

Karşısındakini aldatan tip, cebindeki bir avuç pancar tohumu ile bütün ovayı eker ve iyi mahsül alır. Karaca Bey de gördüğü bir kazan'ın büyüklüğünü anlatır ve bütün pancarlar o kazanda pişirilecektir.

Fıkranın tamamı şöyledir: Bir bayram günü ahali Sorkun yaylasına toplanmış, Karaca Bey ile Böcüoğlu'ndan söz yarışı beklemektedir. İkisi de ricaları kırmazlar. Hazır bulunanların hakemliğinde yarışacaklardır. Konu ise, "en iyi yalanı söylemek." Kurada önce çıkan Böcüoğlu anlatmaya başlar:

"Konya'ya gidiyordum. Cebimde bir avuç pancar tohumu vardı.

³² Caferoğlu 12-13.

Giderken geçtiğim vadilere tohumları saçmışım. Konya'dan dönüşümde gözlerime inanamadım. Vadiler yemyeşil pancarlarla dolmuştu.”

Böcüoğlu sözünü bitirince Karaca Bey başlar:

“Konya'ya gitmişim. Ovanın bir ucundan öbür ucuna kadar uzanan, içinde yetmiş usta, yetmiş işçi çalışan ve birbirinin sesini duymadıkları büyüklükte bir bakır kazan yapılıyordu. Kapısına yanaşarak ustabaşıya sordum:

“Bu kadar büyük kazan ne olacak?”

Ustabaşı diyor ki:

“Böcüoğlu'nun pancarları pişecek.”

Ortaya konulan armağanı da Karaca Bey kazanır³³

c- Tavashlı Kalaycı Koca Mustafa'dan bir fıkra:

Karşısındakini aldatan tip, çok büyük bir kazanın yapıldığını söyler. Mustafa, sulak yerde yetişen çok büyük bir lahananın o kazanda pişirileceğini ifade eder.

Fıkranın tamamı şöyledir: Denizli ve Muğla yöresinde kazan yapımı ve kalaycılık oldukça yaygındır. Kazancılar akşam sohbetini ederken Muğlalı Mehmet Usta sözü açar:

“Geçen gün Ali Usta ile öyle bir kazan yaptık ki deme gitsin. Kazan'ın içine girdik, durmadan çekiç sallıyoruz. Ben, Ali Usta'nın çekicinin sesini duymuyorum; o da benim çekicimin sesini duymuyormuş. O kadar büyük bir kazan yaptık.”

Hazır bulunanlar gülüşürken Ali Usta Kalaycı Koca Mustafa'ya döner:

“ Ne dersin bu işe Tavashlı?”

“Bizim orda Kozağaç diye bir yer vardır; bataklıktır. Toprağı çok verimlidir; biz orada lahana yetiştiririz. Geçen sene bizim mandanın yavrusu kayboldu. Aradık taradık, yavruyu bulamadık. Aradan günler

³³ İ. Usta 16.

geçti, lahanaları toplama zamanı geldi. O kadar büyümüşler ki deme gitsin; bir tanesini iki üç kişi ancak kaldırabiliyor. Birine yüklendik, kaldıramıyoruz. "Parçalayalım" dedik, lahanayı ortadan ikiye böldük. Bir de ne görelim, mandanın yavrusu lahananın içine dürülmüş yatıyor."

Ali Usta dayanamaz, bağırır:

"Ha ayı ha, o kadar büyük lahana olur muymuş?"

Böyle bir fırsatı kollayan Kalaycı Koca Mustafa cevabını verir:

"Eee, arkadaş senin kazanda bu büyüklükte lahana pişer."³⁴

Bu üç örneğimizin küçük bir değerlendirilmesi bize çok ilgi çekici sonuçlar verecektir:

a- Yolu kapatacak büyüklükteki mantarın pişirileceği kazan.

b- Bir avuç tohumla bütün bir ovada yetişen pancarların pişirilebileceği kazan.

c- Çok büyük bir kazanda, içinde manda yavrusu kaybolabilen lahana pişirilecektir.

Yapı olarak ilk iki örnek paralellik göstermektedir: Kocaman bir mantar ve bütün ovayı kaplayan pancarlar. Büyük kazanlar bundan sonra devreye girecektir. Sonuncu örnekte ise roller değişmiştir. Burada, önce çok büyük bir kazanın yapıldığı söylenir; sonra onun içinde pişirilebilecek büyüklükte bir lahana yetiştirilir.

Burada önemli olan, sıralamanın yer değiştirmesi veya mantar-pancar-lahana gibi yiyeceklerin yer değiştirmesi değildir. Dikkatimizi çeken esas husus, yapının ana hatlarıyla aynı kalarak, üç ayrı bölgemizde benzer şekilde karşımıza çıkmasıdır. Kastamonu, Erdemli ve Muğla-Denizli gibi birbirinden çok uzakta olan bölgelerimizde, yapının aynı kalmasına karşılık nüktenin değişik tiplere mal edilmesi bizim esas problemimizdir. Bu fıkranın bağlanacağı asıl tip hangisidir? Veya bunlardan önce yaşadığı bilinen bir başkasına bağlı olarak anlatıldığı bölgelerimiz var mıdır? Biz, burada fıkra tiplerinin yer değiştirmesinin, birinin diğerinin yerine geçmesinin en güzel örneğini görmekteyiz.

³⁴ Ömer Şayan derlemesi.

Biz bu motifi, daha pek çok fıkra tipine bağlı olarak tesbit edebiliriz. Ama, ilk defa kim söylemiştir, sorusuna verilebilecek bir cevabımız şimdilik yoktur.

2- Pek bilinen “Tabaktaki Sinek” fıkrasını son yüzyılın bütün fıkra tiplerine bağlayabilirsiniz. Bunlardan biri de Mut’lu Çivit Emmi’dir. O, birkaç tabak yemek yedikten sonra pek az bir para ödeyerek oradan ayrılacaktır.

Fıkranın tamamı şöyledir:

Çivit Emmi bir lokantaya girer. Karnı çok acıkmıştır, ancak cebinde fazla parası yoktur.

Neyse, garson istediği yemeği getirir. Çivit Emmi yemeğin yarısını yedikten sonra, yakaladığı bir sineği tabağının içine atıverir. Bir yandan da bağırarak garsonu çağırır:

“Bu ne be? Millete sinek mi yediriyorsunuz?”

Garson korkusundan tabağı alıp gider; dolu bir tabakla döner. Çivit Emmi o tabaktan da biraz yedikten sonra aynı numarayı yapar. Gelen garsonu daha büyük tehditlerle korkutmaya çalışır:

“Bak, belediyeye gidip şikâyet edeceğim!”

Garson yalvar yakar olur, Çivit Emmi’yi yerine oturtup bir tabak daha getirir.

Çivit Emmi dördüncü tabağı da bitirdikten sonra bir tabak yemek parasını ödeyip lokantadan ayrılır.³⁵

Bu fıkradaki motifi istediğiniz fıkra tipine bağlayabilirsiniz. Hatta aklınıza hiç birinin adı gelmemişse, “Adamın biri” de diyebilirsiniz. Nitekim buna benzer pek çok örneğimiz vardır. Bu fıkrayı, gazetelerin köşe yazarlarında veya fıkra kitaplarında bulmamız her an için mümkündür. Dolayısıyla, Çivit Emmi’ye bağlanması gibi kesin bir şeyi söylememiz mümkün değildir.

³⁵ Sakaoglu, yayımlanmamış tebliğinden.

E- Sonuç

Son derece dar bir bölgede tanınan mahallî tiplerin sık sık birbirlerinin yerine geçtiği görülmektedir. Bu değişme bazan ünlü bir tip ile mahallî tipin değişmesi şeklinde de olmaktadır. Burada insan hafızasının gücü ve anlatıcının zevki ön planda yer almaktadır. Daha az olmakla beraber, dinleyicilerin beklentilerinin de rolü olduğu unutulmamalıdır. Böylece bugün Murtaza'ya bağlı olarak anlatılan bir fikranın yarın Niyazi Dede'ye, öbür gün de Tayyip Ağa'ya bağlanamayacağını söylemek mümkün müdür? Asla.

Bu değişikliğin sebepleri oldukça fazladır. Biz, bunlardan bazılarına eğilmiş ve belirli sonuçlara ulaştığımız. Araya giren zaman zarfında görüşlerimizde her hangi bir değişiklik olmadığı için ona aynen katılıyoruz ve sadece başlıklarını tekrarlamak suretiyle konuşmamızı tamamlıyoruz:

- 1- Sevilen bir nüktenin başka bir bölge tipine veya bölge halkına bağlanması,
- 2- Geniş bölgede tanınmayan dar bölge tipinin yeni çevreye veya ünlü bir ada bağlanması,
- 3- Tanınmış bir tipin dar bölge tipine bağlanması,
- 4- Yabancı tipin millî bir tipe, hatta bölge tipine bağlanması,
- 5- Benzer hususiyetler taşıyan iki tipin yer değiştirmesi.³⁶

³⁶ Saim Sakaoğlu, "Fıkra Tiplerinin Değişmesi", *Folklor ve Etnografya Araştırmaları* 1984, İstanbul 1984, 445-456.